

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук

Кафедра історії
Кваліфікаційна робота
освітній ступінь – бакалавр

На тему:
«Проект «нової школи» та його рецепція українськими радянськими ЗМІ
(1920-ті –1930-ті рр.)»

Виконала: студентка 4-го року навчання
Спеціальності: 032 «Історія та археологія»
Освітньої програми: «Історія та археологія»
Сивак Анжела Володимирівна
Науковий керівник :Клименко О.М.,
кандидат історичних наук

Рецензент: Бажан Олег Григорович, кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Кваліфікаційна робота
захищена з оцінкою « _____ »
Секретар ЕК _____
« ____ » _____ 2022 р.

Київ -2022

Декларація академічної доброчесності

Студентки НаУКМА

Я, Сивак Анжела Володимирівна, 4 р.н. навчання факультету гуманітарних наук,

спеціальності: 032 «Історія та археологія»

адреса електронної пошти: anzhela.syvak@ukma.edu.ua

- підтверджую, що написана мною бакалаврська робота на тему «Проект «нової школи» та його рецепція українськими радянськими ЗМІ (1920-ті – 1930-ті рр.)» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами

3.1.1 -3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від

07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлена;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;

- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unicheck. -

даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

Дата та підпис студента/ки 15 травня 2022

АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної роботи

Тема: «Проект «нової школи» та його рецесія українськими радянськими ЗМІ (1920-ті –1930-ті рр.)»

Автор: Сивак А. В, студентка 4-го р.н., освітнього ступеня – бакалавр, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньонаукової програми «Історія»

Науковий керівник: Клименко О.М.

Захищена: " ____ " _____ 2022 р.

Короткий зміст роботи:

Дана кваліфікаційна робота має на меті дослідити зміст та сприйняття проекту «нової школи» педагогами та українськими радянськими ЗМІ протягом 1920-1930-х рр. Для розкриття теми використовуються постанови та накази радянського уряду у сфері народної освіти та періодичні видання, розміщені на ресурсі Libraria. Дослідження окреслює основні ідеологічні засади та методи навчання у «новій школі», а потім розглядає їхнє сприйняття у працях педагогів та на шпальтах газет. У результаті дослідження було з'ясовано, що проект «нової школи» був тісно пов'язаний з ідеологією, політичними, суспільними й економічними аспектами держави. У свою чергу методологічні рекомендації вчителів і науковців та періодичні видання перегукуються із партійними постановами про освіту та транслиують урядові накази як представникам освітянських професій, так і широкому колу громадськості.

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Формування та трансформація радянської концепції загальної освіти в 1920-1930-х рр.	5
1.1.Шкільний проєкт у партійних постановах	6
1.2.Методи навчання та ідеологія: виховання працею та колективізм ...	10
2.Рецепція проєкту «нової школи» в українських радянських ЗМІ.....	22
2.1.Репрезентація завдань загальноосвітніх закладів на шпальтах газет 1920-1930-х рр.....	23
2.2.Висвітлення проблем та недоліків радянської шкільної організації у часописах.....	27
Висновки	31
Список використаних джерел і літератури:	34

Перелік умовних скорочень:

ВКП(б)- Всесоюзна комуністична партія більшовиків

ВЦВК- Всеросійський центральний виконавчий комітет

РСФРР- Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка

РНК- рада народних комісарів

ЦК ВКП(б)- Центральний комітет комуністичної Всесоюзної партії
більшовиків

УСРР- Українська Соціалістична Радянська Республіка

Вступ

У модерних суспільствах загальна освіта виступає як спосіб соціалізації дітей та засіб передання державних цінностей. Ернест Геллнер вважає, що «централізована освіта має найперше значення для політичної соціології сучасного світу»¹. Дослідник впевнений, що «головним знаряддям і символом державної влади є не гільйотина, а докторська наука (doctorat d'état)», а «монополія законної освіти є важливішою, ніж монополія законного насильства»². Становлення централізованої та контрольованої системи навчання було вкрий важливим для влади Радянського Союзу, оскільки дозволяло контролювати освітній матеріал та виховувати дітей відповідно до нової ідеології. Термін «проект «нової школи» ми визначаємо як сукупність методів і заходів, спрямований на виховання зразкового радянського громадянина. При такій точці зору освітня система розглядається як складова державної політики в економічній, політичній та соціальній сфері.

Мета роботи полягає в дослідженні сприйняття проекту «нової школи» у зв'язку із політичними цінностями та суспільно-політичними процесами 1920-1930-х рр.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення наступних завдань:

1. Визначити зміст та особливості реформи шкільної освіти у партійних постановах та розглянути, яким чином вказівки влади втілились у методичних працях педагогів.

¹ В оригіналі: «The fact that sub - units of society are no longer capable of self reproduction , that centralized exo - education is the obligatory norm , that such education complements (though it does not wholly replace) localized acculturation , is of the very first importance for the political sociology of the modern world». Цитовано за Gellner E. Nations and nationalism. Oxford and Cambridge : Blackwell, P. 34

² В оригіналі: «Not the guillotine , but the (aptly named) doctorat d'état is the main tool and symbol of state power . The monopoly of legitimate education is now more important , more central than is the monopoly of legitimate violence». Цитовано за Gellner E. Nations and nationalism P. 34

2. Охарактеризувати основні елементи сприйняття проєкту «нової школи» в українських радянських газетах.

Об'єктом дослідження є проєкт «нової школи» та його трансформація протягом 1920-1930-х рр.

Предметом виступає рецепція проєкту «нової школи» у працях педагогів і періодичних виданнях

В основі **методологічної бази** дослідження лежать загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також метод критичного аналізу джерел.

Хронологічні рамки вибрані відповідно до наукових завдань та мети роботи. Нижньою межею виступає липені 1920 р. , оскільки саме тоді Наркомосом УСРР була видана «Декларація про соціальне виховання дітей». Документ визначав засади освітньої політики країни та декларував «виховання дітей в дусі комунізму, трудового виховання, поєднання навчання і виховання у єдиному процесі»³. Верхню межу становить 1933 рік. На цей момент спостерігаємо зміни в політичному дискурсі Радянського Союзу та поворот до централізаційних тенденцій та командно-адміністративної системи. У цей час починаються репресії педагогів і, відповідно, а сприйняття змін у шкільній освіті розглядається у регламентованих владою рамками.

До джерельної бази входять документи, постанови та розпорядження ВКП(б) та РНК РСФРР у галузі народної освіти, праці педагогів 1920-1930-х рр. та періодичні видання означеного періоду, розміщені на електронному ресурсі Libraria.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Перший розділ присвячено визначенню аналізу проєкту «нової школи» та реакції педагогів на

³ Теремецька Т. Тенденції реформування шкільної історичної освіти в УСРР в 1920-х роках. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова*, 2014, Серія 6: *Історичні науки* 12 305-314.С. 307.

реформу освіти. У другому розділі розглядається сприйняття «нової школи» в українських радянських ЗМІ.

Розділ 1. Формування та трансформація радянської концепції загальної освіти в 1920-1930-х рр.

З початку створення нової держави перед радянською владою постала низка завдань: легітимізація партійного керівництва, консолідація населення, поліпшення економічних умов країни після Першої світової війни, популяризація політичних поглядів серед населення. При цьому існувала потреба формування зразкового члена радянського суспільства, який би став носієм нової ідеології та взяв активну участь у виконанні промислових цілей. Тож уряду потрібно було сформувати нове культурне поле для перевиховання мешканців радянської держави.

Одним із засобів творення нової ідентичності стала школа. Юні члени суспільства чудово підходили для втілення в життя концепції «радянської людини», оскільки не встигли набути «хибних» уявлень та не мали досвіду існування в Російській імперії. «Діти, народжені після революції не пережили кардинального злому життєвого устрою»⁴, - твердить дослідниця історії радянського дитинства Тетяна Смірнова. Таким чином, встановлення монополії на виховання майбутніх громадян давало радянській владі змогу уникнути «неправильних» тенденцій освіти та максимально залучити політичні та економічні аспекти до навчальних програм. В ідеальному варіанті розвитку подій наслідком випускники ідеологічно орієнтованих шкіл мали уособити в собі зразкові риси «нової людини». Навіть без досягнення вищезгаданої мети загальноосвітні заклади радянського зразка ознайомили б дітей із суспільним ладом, заклали б основи «класової свідомості» та зорієнтували учнів на подальше включення до промислового життя країни.

⁴ Смирнова Т. «В происхождении своём никто не повинен...»? Проблемы интеграции детей «социально чуждых элементов» в послереволюционное российское общество (1917–1936 гг.). *Отечественная история*, 2003, № 4. – С. 28.

1.1. Шкільний проєкт у партійних постановах

Освіта відігравала важливу роль для Радянського Союзу, оскільки дозволяла виховувати майбутніх громадян згідно з партійною ідеологією. Відповідно до твердження Ернеста Геллнера «централізована освіта є обов'язковою нормою, така освіта доповнює (хоча і не повністю замінює) локалізовану акультурацію, має найперше значення для політичної соціології сучасного світу»⁵. Дослідник впевнений, що «головним знаряддям і символом державної влади є не гільйотина, а докторська наука (doctorat d'état)», а «монополія законної освіти є важливішою, ніж монополія законного насильства»⁶. Радянські заклади шкільної мережі відбивають у собі це твердження, оскільки мають на меті сформувати в дітей нове культурне та комунікативне поле, перебування в якому наблизить їх до концепту «нової людини». Окрім цього наслідком загальноосвітнього навчання мало стати усвідомлення «класової приналежності» та створення уявлення про суспільство відповідно до партійної ідеології⁷.

Згідно з постановою Державної комісії із просвіти від 16 жовтня 1918⁸ «Основні принципи трудової школи» зміст освіти у загальноосвітніх закладах повинен був «стати відображенням Великої Жовтневої революції»⁹. Шкільна реформа мала відбити в собі в першу чергу класову частину ідеології ВКП(б):

⁵ В оригіналі: «The fact that sub - units of society are no longer capable of self reproduction , that centralized exo - education is the obligatory norm , that such education complements (though it does not wholly replace) localized acculturation , is of the very first importance for the political sociology of the modern world». Цитовано за Gellner E. Nations and nationalism. Oxford and Cambridge : Blackwell, P. 34

⁶ В оригіналі: «Not the guillotine , but the (aptly named) doctorat d'état is the main tool and symbol of state power . The monopoly of legitimate education is now more important , more central than is the monopoly of legitimate violence». Цитовано за Gellner E. Nations and nationalism P. 34

⁷ Детальніше про це див. Щербинин А. «Я русский бы выучил только за то...» Изучение языка как средство конструирования картины тоталитарного мира в сознании советских школьников. *Полис*, 2000, № 1. – С. 124–141.

⁸ Хоч ця дата виходить за межі нашої періодизації, її слід вважати відправною точкою реформування загальної освіти.

⁹ Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917-1973 гг. М., 1974. – С. 137

зміна освітньої системи репрезентувалась як «акт боротьби мас за знання, за освіченість»¹⁰. У зв'язку з цим перед Комісаріатом освіти поставало завдання «якомога швидше зруйнувати класові привілеї»¹¹ в цій області, щоб побудувати дійсно «народну» школу. Радянські навчальні заклади передбачали відхід від формування «вірнопідданства» та «школи-муштри» мала постати «єдина» та «трудова» мережа безкоштовної загальної освіти¹².

ВЦВК вжив заходів із централізації та монополізації освіти ще у 1918 році. Згідно із «Постановою про єдину трудову школу Російської соціалістичної федеративної республіки» навчальні заклади з 1 жовтня 1918 переходили під керівництво Народного комісаріату освіти¹³. При Народному комісаріаті освіти та його відділах створюються посади інструкторів. Останні були зобов'язані здійснювати візити до шкіл «підтримки живого зв'язку їх з відповідними відділами народної освіти та з метою надання допомоги викладачам у їхній педагогічній роботі»¹⁴. Однак ми припускаємо, що основне завдання інструкторів полягало більше в здійсненні контролю над виконанням партійних розпоряджень у навчальних закладах, а не в комунікації чи наданні методологічних рекомендацій.

Відповідно до «Постанови про єдину трудову школу» навчальні установи поділялись на 2 ступені: 1 – для дітей від 8-ми до 13-ти років (5-річний курс) та 2-а – від 13-ти до 17-ти років (4-річний курс)¹⁵. Трикласні та чотирикласні початкові училища та перші три класи чоловічих гімназій переформовувались у п'ятирічні школи I ступеню, для цього з початку навчального року до всіх початкових училищ додати додатковий рік навчання. Четверті, п'яті, шості та сьомі класи утворюють школи II ступеню, VIII клас скасовується¹⁶. Система

¹⁰ Народное образование в СССР. Сборник документов. 1917-1973 гг. М, 1974. – С. 137

¹¹ Там само. – С. 137.

¹² Там само. – С. 137

¹³ Там само. – С. 133

¹⁴ Там само. – С. 134.

¹⁵ Там само. С. 133

¹⁶ Там само. – С. 136-137.

оцінок була анульована, натомість передбачалось здійснення розподілу учнів на групи за рівнем засвоєння навчальної програми та фізичною спроможністю виконувати необхідні завдання¹⁷.

Навчання у радянських загальноосвітніх закладах більшою мірою є способом соціалізації дітей. Створення нової системи шкільництва базувалося на трансляції цінностей і політичних сенсів, що мали на меті забезпечити існування суспільства. У такому разі сам процес освіти перестає бути самоціллю, поступаючись громадському вихованню¹⁸. Для характеристики шкільництва у СРСР дослідниця Ольга Сухомлинська використовує поняття «радянська педагогіка». Вчена означає термін як «єдину за методологією, змістом і методами дослідження науку, яка ставила перед собою різні цілі в різні періоди існування СРСР»¹⁹. Тож систему радянської шкільної освіти слід розглядати у рамках політичних, суспільних та економічних процесів держави.

Праця у публічному дискурсі СРСР фігурувала як спосіб вдосконалення особи та механізм «формування людини з новим типом моральності»²⁰. Існувало уявлення, що для мешканців держави робітнича діяльність на благо суспільства і держави розглядалась як привілей і привід для радості. «Постанова про єдину трудову школу» (30.09.1918) називає працю «сильним педагогічним засобом», який допоможе виховати в дітях «внутрішню дисципліну, без якої немислима раціонально поставлена колективна робота»²¹. При цьому підкреслюється, що робота в освітніх закладах повинна бути «соціально організованою» та «радісною, вільною від прийомів насильства

¹⁷ Народное образование в СССР. Сборник документов. 1917-1973 гг. М., 1974.. – С. 135-136.

¹⁸ Клемантович С.П. Эволюция государственной политики в области народного образования в 1920–1930-е годы: автореф. дис. ... канд. ист. наук. М., 2000 – С. 9.

¹⁹ Сухомлинська О. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції. Історико-педагогічний альманах, 2014, № 1. – С. 4

²⁰ Гребенев И., Сомова Д. Трудовое воспитание в советской школе: парадоксы становления и развития. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки*, 2015, №3 (39). – С. 215

²¹ Народное образование в СССР. Сборник документов. – С. 135.

над особистістю учня»²². Постанова державної комісії із просвіти «Основні принципи єдиної трудової школи» (16.09.1918) розглядає працю як спосіб ознайомлення із навколишнім життям, особливо із «землеробством та промисловою працею»²³. В ідеальному варіанті школа мала навчити учнів основам сільського господарювання, столярній та теслярській справі, різьбі по дереву, обробці металів і тд²⁴. «Устав єдиної трудової школи» РНК РСФРР (18.12.1923) радить пов'язувати школу із виробництвом країни і формулювати навчальні програми згідно з економічними планами найближчого об'єкту підприємства. Сама ж освітня система «повинна сприяти виробленню у учнів класової пролетарської самосвідомості та інстинктів, усвідомленню солідарності всіх трудящих у боротьбі з капіталом, а також підготовці до корисної продуктивної та суспільно-політичної діяльності»²⁵. Постанова ЦК ВКП(б) від 25.08.1931 «Про початкову і середню освіту» констатує незадовільний стан викладання загальноосвітніх предметів- хімії, фізики, математики, мови та географії. Завдяки поєднанню «політехнічної праці» із вищезгаданими дисциплінами мав постати зразковий «ремісник». Постанова перераховує бажані риси майбутнього робітника: комуністичний світогляд, базові знання про механічну, електричну та хімічну промисловість, знав основи агрономії²⁶.

На сільські школи покладалось завдання створити активного господаря, який сприятиме підвищенню врожайності та розвиватиме аграрну промисловість відповідно до новітніх технологій. Постанова РНК РСФРР «Про організацію початкової сільськогосподарської освіти в сільських школах і про покращення постановки сільськогосподарської освіти в школах селянської молоді» від 25 вересня 1929 наголосила на необхідності перетворення навчальних закладів на місця, які «готують організаторів та

²² Народное образование в СССР. Сборник документов. 1917-1973 гг. М, 1974. – С. 135.

²³ Там само. – С. 138.

²⁴ Там само. – С. 139

²⁵ Там само. – С. 149.

²⁶ Там само. – С.157

працівників колективних форм сільського господарства»²⁷. При побудові плану своїх робіт сільська школа має ставити своїм завданням як повідомлення учням теоретичних знань і практичних навичок у сфері сільського господарства, так і виховання з них «стійких колективістів»²⁸. Здійсненню цього завдання мала сприяти низка заходів: поширення знань та практичних навичок задля підвищення врожайності, сприяння колективізації, орієнтація освітніх планів відповідно до аграрного розвитку регіонів, робота із обладнанням машинно-тракторних станцій²⁹. Тож бачимо, що школи розглядались як заклади для підготовки майбутніх робітників. При чому увага акцентувалась не лише на здобуванні практичних трудових навичок, а й формуванні в дітей політичної свідомості та ініціативності. Найбільш бажаним наслідком загальноосвітнього виховання виступало створення покоління людей, які б за допомогою базових наукових знань та навичок володіння технікою взяли активну участь у «соціалістичній розбудові» країни.

1.2. Методи навчання та ідеологія: виховання працею та колективізм

Реформування владою шкільної системи спричинило методологічні пошуки педагогів, які прагнули перенести ідейні норми у практичні заходи щодо загальної освіти. З цього приводу влучно висловився педагог Яків Чепіга: «ми вже перейшли добу ідеологічного розроблення принципів і методів, і учительські маси вимагають певних форм нової школи»³⁰.

У 1920-х роках педагоги прагнуть максимально наблизити шкільне навчання до реального життя за допомогою пояснення суспільних явищ за допомогою науки. У книзі «Перші роки шкільного навчання. До питання про методи й плани праць в сучасній трудовій школі» Василь Дога подає орієнтовний план навчання для початкових класів. Педагог розділяє види

²⁷ Народное образование в СССР. Сборник документов. 1917-1973 гг. М, 1974. – С. 155.

²⁸ С. 152

²⁹ С. 155.

³⁰ Чепіга Я. Азбука трудового виховання й освіти : основи організації трудової школи з методологією початкового навчання. – Київ, 1922. – С.3

занять дітей на спостереження- «над життям людей», «над життям природи», «в формі слова і музики», «у малюванні та ліпленні», «у руках (ручна праця, гра)» та «у виробленні представлень про числові відношення»³¹. До занять працею входять: прикрашання класу, виготовлення аплікацій, виконання рухомих ігор, створення макетів літер. Педагог також виокремлює заняття за порами року. Восени Василь Дога рекомендує вчителям ознайомити учнів із працею на полі, городі, садку і показати відповідний інвентар для роботи. Також восени діти мають доглядати за домашніми рослинами та тваринами і «готуватись до зими»³². Взимку педагог радить учням прикрасити класну кімнату, виготовити іграшки для ялинки, грати у сніжки та інші ігри на повітрі. Навесні вчитель має розповісти учням про свійських тварин, пташок, пояснити види робіт цього сезону та показати знаряддя для них. У цю пору року діти можуть працювати у шкільному садку та городі, виготовляти кораблики з паперу, сітки для доведення метеликів³³. Розгляд форм праці впродовж кожної пори року передбачає вивчення правопису, отримання знань про природу та суспільство, арифметику³⁴. Навчальний план педагога схожий до педологічного підходу до загальної освіти та методом комплексів. Комплексна система полягає у вивченні тем без поділу на навчальні предмети. За такого планування освіти явища розглядалися завдяки різним дисциплінам, акцентувалась увага на інтересі дитини. У основу методу покладено: врахування природи дитини та її потреб, «встановлення багаторівневих зв'язків між знаннями та життям (оточенням)» та «обґрунтування специфічного місця та ролі вчителя в процесі навчання»³⁵.

Російський педагог і психолог Мойсей Рубінштейн також обґрунтовує необхідність побудови школи за принципом максимального наближення до

³¹Дога В. Перші роки шкільного навчання. До питання про методи й плани праць в сучасній трудовій школі. Київ, 1922. – С – С. 22-23.

³²Там само. – С. 22-23

³³ Там само. – С. 27-29.

³⁴ Там само. – С. 22-31.

³⁵Янченко Т. В. Витоки та засади наукового розвитку і практичного втілення педології в Україні: дис. д-ра пед. наук: 13.00.01. Київ, 2017. С. 210

життя. На думку педагога навчання слід організувати таким чином, щоб учні не лише здобували теоретичні знання, а й активно реалізували їх на практиці. Рубінштейн вважає, що «учащийся должен активно, сознательно работать в школе, чтобы по выходе из неё, он мог работать и в жизни»³⁶. Для реалізації цього завдання педагог пропонує метод тем. Тема визначається як комплекс знань і завдань, які школярі мають вивчити та вирішити впродовж низки занять³⁷. Теми є складовими частинами навчального плану, який визначає зміст шкільних занять. Автор радить складати навчальні програми зі схожою тематикою для споріднених дисциплін, створювати «виробничі плани» для всієї школи, кожної групи, сукупності дисциплін і кожного окремого предмету³⁸. Рубінштейн розглядає метод тем як ефективний спосіб залучення учнів до процесу навчання. Педагог твердить «Основным приёмом должна являться по возможности самостоятельная проработка учащимися темы по указанному преподавателем плану. Преподаватель не должен давать готовых ответов; он является руководителем работы, он направляет учащихся»³⁹. Самостійність і активне залучення учнів до навчального процесу педагог визначає як основні фактори

На думку Мойсея Рубінштейна, школа має ознайомити дитину із навколишнім світом і підготувати її до життя в суспільстві. Педагог пропонує плани уроків літератури для учнів віком 11-12 років, складені відповідно до цього завдання. Дітям радять здійснювати «разбор литературных произведений в связи с экономическими и социальными факторами»⁴⁰. Мойсей Матвійович рекомендує такі теми для прочитання і обговорення:

³⁶ Методы коллективного труда (статьи М.М. Рубинштейна и А.Н.Шингарева). Москва, 1925. – С. 5.

³⁷ Там само. – С. 6-7. В оригіналі: «Под темой мы подразумеваем то положение, которое разрабатывается, разрешается в процессе той или иной работы; тема является тем организующим началом, которое объединяет разрозненные искания и достижения»

³⁸ Там само. – С. 8.

³⁹ Методы коллективного труда (статьи М.М. Рубинштейна и А.Н.Шингарева). Москва, 1925. – С.11.

⁴⁰ Там само. – С. 16

«деревня крепостная» (із аналізом відмінностей умов існування панів і «рабів», розглядом питань «угнетения крестьян»), «місто, фабрика, шахти, робітники»⁴¹.

Комплексний метод виховання полягає в ознайомленні з певним природним або створеним об'єктом («вивченні явища, взятого із трудового життя»⁴²) та всього, пов'язаного з ним. Мойсей Рубінштейн наводить кілька прикладів для кращого розуміння цієї системи викладання. Схема "Наш ліс" передбачає: підрахунок дерев, вивчення геометричних форм, розгляд адміністративної системи (село як складова волості), роль деревини як матеріалу для меблів; роздуми про те, якому пану раніше належало угіддя; про кріпацтво, про "гігієну навколишнього середовища та людини"⁴³, про іноземну природу та географію. У процесі дітям слід писати, читати і малювати. Наступним прикладом навчання за методом комплексів є похід дітей до кузні. В процесі уроку вчитель має розглядати питання захисту та оплати праці, тривалості робочого дня, впливу фізичного навантаження на здоров'я людини, видобування металів і їхнє значення у промисловості, розміщення родовищ корисних копалин, зміну знарядь праці. Після цього варто було систематизувати отримані знання, створити письмову роботу на суміжну тематику та застосувати інформацію на практиці⁴⁴.

Метод «життєво-трудова вузлів» Мойсей Рубінштейн визначає як пошук шляхів, щоб втамувати важливу та реальну особисту потребу дітей за допомогою освітніх засобів і праці. При цьому ситуація, яку діти вирішуватимуть на шкільних заняттях, має бути природною, а не взятою із навчального плану. Педагог вважає, що таким чином вдасться отримати максимальну залученість та інтерес дітей до освітнього процесу. За

⁴¹ Методы коллективного труда (статьи М.М. Рубинштейна и А.Н.Шингарева). Москва, 1925. – С. 14-15.

⁴² Там само. – С. 66.

⁴³ Там само. – С. 56-57.

⁴⁴ Методы коллективного труда (статьи М.М. Рубинштейна и А.Н.Шингарева). – С. 60.

допомогою цього методу Рубінштейн хоче досягнути того, щоб діти не лише хотіли здобувати знання про навколишній світ, а й прагнули впливати на нього: «Образовательный путь масс детей должен начинаться с потребностей и заканчиваться ими в том смысле, что вооруженный знаниями человек пойдёт в трудовую жизнь для преодоления ее нужд и созидания новых улучшенных условий и совершенствования самого себя»⁴⁵.

Одним із ключових аспектів радянського шкільного виховання була праця. Включення робітничих процесів до програми навчання зумовлювалось кількома факторами: ідеологією та економічними завданнями, які ставила влада перед населенням Радянського Союзу. Прагнення сформувати із дітей майбутні «промислові кадри» можна пояснити тим, що у 1920-х роках керівництву було необхідно відновити новостворену країну після Першої світової війни та розробити систему праці на націоналізованих підприємствах, а у 1930-х якомога ефективніше залучити суспільство до процесу індустріалізації. Дослідниця історії дитинства Нані Гогохія стверджує, що «дитина позиціонувалась як резервна сила, що мусила допомагати партії та уряду у вирішенні завдань соціалістичного будівництва»⁴⁶. Ця тенденція не могла оминати і шкільне навчання.

У 1920 році завдяки зусиллям вчених Олексія Гастєва, Йосипа Єрманського та Платона Керженцева виникла радянська наука про організацію праці (НОП)⁴⁷. В основу нового вчення лягли ідеї американського інженера Фредеріка Тейлора, який пропонував покращувати робочі процеси завдяки спостереженням, організації робочих місць, дотримання балансу праці та відпочинку⁴⁸. Професорка та докторка педагогічних наук Ольга

⁴⁵. Методы коллективного труда (статьи М.М. Рубинштейна и А.Н.Шингарева). Москва, 1925. – С. 88.

⁴⁶ Гогохія Н. Виробничий та навчальний аспекти дитячої діяльності. *Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного (1921–1928 рр.)*, 2012, №2. - С.767

⁴⁷ Сухомлинська О. Психотехніка і НОП крізь призму диференціації педагогічного процесу в школі у 1920-1930 роках (Методологія і технології). Київ, 2013. – С. 6.

⁴⁸ Сухомлинська О. Психотехніка і НОП. – С. 5

Сухомлинська стверджує, що радянське розуміння НОП поєднало розвиток загальноєвропейської науки та ідеологію. Вона характеризує нову науку як таку, що наповнена «налаштованістю на створення якісно нової науки, спрямованої на формування нової людини, що «веде до соціалізму» й передбачає наукову організацію суспільства»⁴⁹.

Олексій Гастєв у книзі «Как надо работать» (1922) говорить про необхідність створити «трудову витримку і поступово зробити її звичкою»⁵⁰. Це висловлення одразу наштовхує на думку про творення нового, ідеального робітника завдяки організації правильного процесу праці. Науковець і педагог рекомендує наступну послідовність дій при виконанні роботи. Перш ніж взятись до справи, варто детально обдумати план дій і прораховувати кожен крок, потім приготувати інструменти, очистити простір від непотрібних речей. Вчений говорить про необхідність зберігати здорову поставу, виконувати рухи під правильним кутом, влаштовувати відпочинок, який дозволить «виконувати важку роботу впродовж цілого дня»⁵¹. Олексій Гастєв рекомендує поступово виконувати роботу, оскільки «если приняться сразу, то скоро себя заражешь и работу "запорешь"»⁵². Радянський науковець центральну роль відводить саме результативному процесу праці, де людина виступає лише як посередник, елемент, який рухає великий механізм. Тож Гастєв надає поради для збільшення ефективності робітника, вироблення у нього таких звичок і явищ, які допомогли б йому здійснювати завдання якнайкращим чином. Це яскраво демонструє цитата щодо зв'язку між приладами та терміном виконання роботи: «только при особом порядке расположения инструментов мы выиграем час в течение дня, а это, стало быть, мы выиграем из каждых 8 дней целый день»⁵³. На думку науковця, завдяки правильно організованому

⁴⁹ Сухомлинська О. Психотехніка і НОП. – С. 11

⁵⁰ Гастєв А. Как надо работать. Как изобретать. Москва, 1922. – С. 5.

⁵¹ Там само. – С. 22.

⁵² Гастєв А. Как надо работать. Как изобретать. Москва, 1922. – С. 6.

⁵³ Там само. – С. 14

робочому місцю та збереженні оптимального положення тіла, робітник зможе досягти максимальних результатів за якомога менший час.

Педагог та член товариства ВУАН Василь Дога визначає працю в першу чергу як доповнення до теоретичних матеріалів шкільних занять. При цьому практичне виконання не має бути відірваним від знань, які учні отримали раніше. Василь Михайлович вважає, що «найголовніше завдання педагога з дітьми в школі є організація дитячих спостережень і активного їх виявлення у праці, в широкому розумінні цього слова, однаково, чи то буде ручна праця, чи образотворче мистецтво»⁵⁴. Таким чином, користь трудового аспекту навчання полягає у кращому засвоєнні знань та створенні сприятливих і цікавих умов для здобуття освіти⁵⁵. Василь Дога говорить про необхідність розділяти зміст і рівень праці відповідно до віку дітей. Учні початкових класів, на думку педагога, мають отримати розуміння навколишнього світу. При цьому вчителю слід орієнтуватись на зацікавлення дітей, а не чітко слідувати рекомендаціям плану. На 3-4 році навчання (для дітей віком 11-12 років) педагог радить переходити до систематизованої праці за планом. Василь Дога акцентує на тому, що це дозволить випускникам організовувати власний час та застосовувати отримані знання і вміння поза школою, зокрема у професії. Педагог говорить про необхідність формування в учнів «любові до праці, до знання, уміння працювати» як основу становлення особистості⁵⁶.

У 1930-х роках трудове виховання концентрується у шкільних майстернях. Ці приміщення педагоги та методологи освіти розглядали як перехідний щабель до подальшої діяльності молодого робітника на підприємстві. Науково-методичний сектор. Одеської дослідно-педагогічної станції на чолі із Дем'яненком та Збандутто стверджує: «Майстерні дають можливість підготувати дітей до виробництва: вести туди учнів

⁵⁴ Дога В. Перші роки шкільного навчання. До питання про методи й плани праць в сучасній трудовій школі. Київ, 1922. – С. 8.

⁵⁵ Там само. – С. 11.

⁵⁶ Там само. – С. 19-20.

непідготовлених було б шкідливо й небезпечно для самих дітей»⁵⁷. Прикладним завданням учнівської діяльності у цих будівлях є ознайомлення із механізмами роботи основних галузей промисловості та способом роботи в них. У майстернях учні можуть вивчати матеріали для обробки, особливо дерево, метал та електрику⁵⁸. Робота із металами включає: «розмічання, рубання зубилом, пиляння ножівкою, шліфування шмергелевим полотном, свердління бормашиною, гаряче кування, гостріння струменту», тощо⁵⁹.

Спочатку дітям рекомендують ознайомитись із майстернею, її внутрішнім облаштуванням і приладами; потім вчитель перевіряє знання дітей щодо виробничих матеріалів (наприклад, властивості металів і вироби з них). Далі колегія авторів на чолі з рекомундує провести екскурсію до підприємства (ливарню або кузню), розглядають технічне устаткування, дізнаються принцип його роботи, у процесі дітям слід записати нову інформацію. Після цього у шкільній майстерні вчитель демонструє учням один із способів обробки металу. Згодом діти отримують інструменти і під керівництвом педагога здійснюють необхідні робітничі завдання⁶⁰.

Автори зазначають, що дитяча праця у шкільній майстерні повинна орієнтуватись на потреби найближчого промислового об'єкту- заводу або колгоспу. Спочатку вчитель із дітьми мають виявити виріб, необхідний для підприємства, потім здійснити екскурсію, щоб дослідити даний механізм, після цього визначають розміри та матеріали, з яких виготовлена конструкція, намалювати в робочих зошитах схему виробу. Після цього школярі переходять до безпосереднього виготовлення потрібного приладдя⁶¹. Також автори наголошують на потребі пов'язати школу з промфінпланом підприємства, до якого її прикріплено. Якщо завод виробляє сільгосп машини, школа може

⁵⁷ Методика роботи в шкільних майстернях. За ред. Дем'яненка та Збандутто. Науково-методичний сектор НКО, 1932. – С. 4.

⁵⁸ Там само. – С. 4.

⁵⁹ Там само. – С. 53-54.

⁶⁰ Методика роботи в шкільних майстернях. За ред. Дем'яненка та Збандутто. – С. 55

⁶¹ Там само. – С. 51-52.

виготовляти «ручки до трієра». У цьому аспекті трудової діяльності дітей у школах простежуємо прагнення перетворити школярів на суспільно корисних людей, які прикладатимуть зусилля для позитивних змін в економіці країни. Автори зазначають: «це дрібниця, але її спрямовано на допомогу та виконання промфінплану, вона дає можливість учням узяти активну участь у виготовленні машини»⁶².

Шкільне виховання працею відбило в собі ідеологічний конструкт щодо зв'язку міста та популяризацію ідеї про два панівних класи- робітника та селянина. Щоб побудувати зв'язок школи із селом і зробити їхню роботу суспільно корисною дітям пропонують виготовити сапи для колгоспу⁶³. Виконувати завдання радять за допомогою двох способів організації учнівського колективу. Перший із них- «бригадно-конвеєрна система»- полягає в тому, що кожна бригада дітей отримує різне завдання («одні вирублюють модло сапи, інші обпилюють, треті свердлять дірки, четверті загострюють»⁶⁴); у результаті виконання якого постане необхідний виріб. Наступний спосіб- «конвеєрна система»: бригади виконують різні операції- одна група «має вирубати із заліза сапу, друга має виготовити вушка, третя їх обпиляти, четверта-просвердлити та принютувати їх до сапи, п'ята клепає сапу та гострить її»⁶⁵.

Колегія авторів на чолі із Дем'яненком та Збандутто визначає мінімальний вік дитини для праці у майстерні згідно з видом роботи. Так, в обробітку дерева можуть брати участь підлітки від 12 років, для металу- 13-14, у кузні-15-16-річні особи. Тривалість робітничих процесів коливається від 2-3 годин для найменших школярів до 3-4 у старших. Кожне заняття передбачає поділ на перерви від 15 до 45 хвилин. Робітниче виховання пропонують розміщувати за розкладом у середині дня, оскільки «чергування

⁶²Методика роботи в шкільних майстернях. За ред. Дем'яненка та Збандутто. – С. 50.

⁶³ Там само. – С. 56.

⁶⁴ Там само. – С. 57.

⁶⁵ Там само. – С. 57.

розумової та фізичної праці добре сприятиме відновленню сил учня»⁶⁶. У своїх методичних рекомендаціях Дем'яненко та Збандутто керуються засадами наукової організації праці, відповідно до якої слід організувати роботу таким чином, щоб досягнути максимальних результатів з мінімальною витратою сил⁶⁷. Автори радять не використовувати одноманітної фізичної праці, оскільки «обмеженість робочих рухів не тільки залишає нерухомими багато м'язів, а й спричиняє прискорену втому м'язів, втягнутих у дію»⁶⁸.

Працівники Одеського Науково-методичного сектору радять поєднувати працю у майстернях зі шкільними дисциплінами: кресленням, математикою (обчислення та геометричні фігури), фізикою (ознайомлення із механікою та електрикою), хімією (корозія, цементування, плавлення металів), географією (територіальне розміщення корисних копалин) та природознавством (види руди, метали та спосіб їх обробки)⁶⁹. Педагоги Смолинський та Федорівський також рекомендують поєднувати роботу учнів на підприємстві із виконанням шкільних завдань і процесом здобуття знань із інших галузей. Наприклад, порівняння «культурних виробництв з примітивним господарюванням», промислове виробництво в Європі та Америці, «зробити екскурс в минуле»⁷⁰. Відповідно до міркувань педагогів, заняття мають відбуватись наступним чином. Спочатку група із 6-12 учнів на чолі з керівником здійснює екскурсію заводом протягом 3-4 годин. Упродовж цього часу школярі знайомляться із внутрішнім облаштуванням підприємства, вивчають назви та процеси роботи механізмів, спостерігають за діяльністю працівників виробництва. На думку Смолинського та Федорівського, зібраного впродовж одного відвідування матеріалу вистачить для опрацювання протягом 15-20 днів. Наступні ж візити повинні містити вужчі завдання: «вивчення праці людини в кожному цеху,

⁶⁶Методика роботи в шкільних майстернях. За ред. Дем'яненка та Збандутто. – С. 13.

⁶⁷ Сухомлинська О. Психотехніка і НОП). *Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX–перша третина XX ст.)*. Київ, 2013. – С. 11.

⁶⁸Методика роботи в шкільних майстернях. За ред. Дем'яненка та Збандутто. – С. 13

⁶⁹ Там само. – С. 53

⁷⁰ Смолинський С. Федорівський К. Нариси з педагогіки колективу. Державне видавництво України, 1929. – С.94

щоби потім перейти до вивчення умов праці селянина», допомога працівникам, спроба відтворення робітничих процесів⁷¹. Важливим аспектом навчання педагоги називають екскурсії в село до колгоспів. У цій методичній рекомендації добре простежується зв'язок із постановою ЦК ВКП(б) «Про початкову і середню школу» (25. 08.1931). Документ демонструє невдоволення влади тим, що «навчання в школі не дає достатнього обсягу загальноосвітніх знань»- фізики, географії, хімії, мови, математики⁷². Внаслідок цього «політехнізація набуває формального характеру і не підготовлює дітей як всебічно розвинених будівельників соціалізму, що пов'язують теорію з практикою і володіють технікою»⁷³. Таким чином, педагоги включились до процесу вдосконалення освіти та запропонували спосіб органічно поєднати «трудова школа» із навчальними дисциплінами теоретичного характеру.

Окрім праці, важливою складовою радянського морального виховання був колективізм. До цієї риси входили: «товариськість, солідарність, вірність комуністичним ідеям та ідеалам, свідоме дисциплінованість, жертівність заради спільної високої ідеї»⁷⁴. Міцне включення дитини у колектив відповідало і економічним процесам 1920-1930-х- спочатку веденню кооперативної діяльності, а потім колективізації господарства. «Коли праця стає колективною, зрозуміло, що й у системі виховання мусить бути колектив»⁷⁵, - твердять автори методичного шкільного підручника В. Таран та П. Волобуїв. Окрім цього, колективне виховання містило в собі й ідеологічну мету - становлення «громадян УСРР, свідомих своєї солідарності з трудящими масами СРСР і цілого світу і здібних діяльно боротись за диктатуру

⁷¹ Смолинський С. Федорівський К. Нариси з педагогіки колективу – С. 95.

⁷² Народное образование в СССР. Сборник документов. 1917-1973 гг. М, 1974 – С.157.

⁷³ Народное образование в СССР. Сборник документов. 1917-1973 гг. М, 1974 – С.157.

⁷⁴ Сухомлинська О. Моральне виховання як константа виховного процесу: характеристика проблематики у часовому вимірі. *New pedagogical thought*, №103(3). – С. 6.

⁷⁵ Волобуїв П, Таран В. Організація дитячого колективу в трудовій школі (спроба методики). Харків, 1929. – С.5

пролетаріату, як за перехід до комунізму»⁷⁶. Радянські педагоги не мислять існування та вважають її «продуктом певного природного і соціального оточення»⁷⁷ людини поза суспільством. Саме в колективі формуються риси характеру та поведінка дитини. Відповідно до цього уявлення перед радянськими вчителями постало завдання організувати таку спільноту учнів, яка сприяла б «вихованню ділового, активного, чесного члена суспільства» з «комуністичним світоглядом»⁷⁸. Праця та навчання в колективі має на меті сформувати взаємну залежність дітей, перейняття цінностей та рис характеру членів колективу, розвинути дисципліну та почуття відповідальності та «спільності трудового інтересу в досягненні накресленої мети»⁷⁹. Наслідком такого виховання має стати активний суспільно корисний громадянин, який розумітиме важливість власної участі у соціальних і економічних процесах.

У 20–30-х рр. ХХ ст. середня освіта тісно пов'язана із соціальними, економічними та політичними процесами в державі. Основним завданням загальноосвітніх закладів було виховання майбутніх громадян у руслі соціалізму. Учні слід було ознайомити із суспільним устроєм, дати уявлення про «класову боротьбу», негативні явища минулого та прогресивне теперішнє життя. Важливою частиною шкільного виховання стала праця. Оскільки для Радянського Союзу 1920-1930-ті рр. були характерні економічні труднощі та перетворення, держава потребувала робітників для забезпечення роботи промисловості та прогресивних перетворень у країні. Прагнення сформувати активного, політично та технічно освіченого громадянина знайшло відображення у працях науковців та педагогів.

⁷⁶ Волюбуїв П, Таран В Організація дитячого колективу в трудовій школі (спроба методики). Харків, 1929 – С.6.

⁷⁷ Смолинський С. Федорівський К. Нариси з педагогіки колективу. Харків, 1929. – С. 10.

⁷⁸ Там само. – С. 28.

⁷⁹ Методика роботи в шкільних майстернях. За ред. Дем'яненка та Збандутто. Науково-методичний сектор НКО. Одеська дослідно-педагогічна станція ДВОУ: "Радянська школа", 1932.

2.Рецепція проєкту «нової школи» в українських радянських ЗМІ.

Періодичні видання були важливою частиною радянської пропаганди. Преса виконувала значну інформативну роль: ознайомлювала читачів із політикою, поглядами й діяльністю комуністичної партії, державними економічними та соціальними процесами та ідеологічними принципами. Окрім цього, періодика відображала основні цінності та суспільну картину держави, трансливала погляди та рекомендації щодо доброї та неприйнятної поведінки.

Преса була важливою частиною комунікативного поля, яке оточувало радянську людину та давало їй уявлення про навколишній світ. В ідеальному варіанті створення та розповсюдження друкованого слова мало сприяти поширенню початкової освіти та стимулювати розвиток політичної грамотності серед населення⁸⁰. Не зважаючи на те, що уряд РРФСР мав значні матеріальні проблеми із створенням періодичних видань (дефіцит паперу та обладнання), преса відігравала важливу символічну роль. Наявність радянських газет у віддалених куточках держави була своєрідним репрезентативним актом присутності влади. Таким чином, публікації були «відображенням режиму» та позначала «присутність державних і партійних інституцій, особливо там, де їх не було»⁸¹.

Відповідно до твердження дослідника соціальної історії Джефрі Брукса, радянська преса перебувала в тісному зв'язку із політичними цілями та завданнями. Історик вважає, що редактори та автори періодичних видань писали або видавали статті після вказівок уряду. Наприклад, коли у 1923 р. була проголошена політика пропагування військово-повітряних сил, газети були наповнені фотографіями та інформацією про літаки⁸². Відповідно до

⁸⁰ Плаггенборг Ш. Революция и культура: Культурные ориентиры в период между Октябрьской революцией и эпохой сталинизма / Пер. с нем. – СПб.: Журнал «Нева», 2000. – С. 125

⁸¹ Там само. – С. 163

⁸² Brooks J. Public and Private Values in the Soviet Press, 1921-1928. *Slavic Review*, 1989, Vol. 48, No. 1. – p. 19

цього твердження, періодичні видання можна розглядати як репрезентант змін діяльності та орієнтирів партії. У даному розділі ми розглянемо, яким чином преса УСРР сприймає шкільну реформу і наскільки наповнення газет збігається із постановами уряду та ціннісними орієнтирами держави.

2.1.Репрезентація завдань загальноосвітніх закладів на шпальтах газет 1920-1930-х рр.

Одним із аспектів зображення «нових» загальноосвітніх закладів є протиставлення та порівняння негативного минулого та прогресивного сьогодення. На думку автора статті «Харківська школа ім. Б. Грінченка» (1923) навчальний заклад до встановлення радянської влади «хилитався між різними впливами та орієнтаціями»⁸³. І лише «вирвавшись с-під опіки так званого «свідомого українського громадянства»» у 1920 році школа «взяла твердий і рішучий напрямок на виховання, відповідне до інтересів радянського суспільства»⁸⁴.

Колишня школа характеризується як місце навчання «для дітей вищої буржуазії, для поміщиків, для попів та інколи для сільського павука-крамаря або куркуля», натомість, на радянська освіта зображується «пролетарською»⁸⁵. Гр. Іваниця називає навчання у «старій школі» вивченням «умовного мінімуму нікому непотрібного, далекого від життя матеріялу»⁸⁶. На думку автора навчальний матеріал має ознайомити учня із навколишнім світом і суспільством. Оскільки Гр. Іваниця вважає сільськогосподарську та механізовану індустріальну працю основою людського життя, то і навчальна програма має бути побудована навколо трудових процесів та вивчення їхнього розвитку в минулому та теперішньому часі⁸⁷. Колишня шкільна система освіти характеризується як «суха схоластика», яка «виховувала тільки службовців,

⁸³ Харківська школа ім. Б. Грінченка. Червоний шлях, 1923, №9. С. 220

⁸⁴ Там само. – С. 220.

⁸⁵ Письменний П. Голос праці. 02.08.1924, №176 . С.1

⁸⁶ Іваниця Гр. Масова трудова школа та виробництво. (Чергова громадсько-педагогічна проблема). Більшовик (Київ), 20.09.1924, №214. С. 3

⁸⁷ Там само. – С.3

що докладно впали лише свої обов'язки»⁸⁸. В. Білінський називає випускників навчальних закладів Російської імперії «людьми з виснаженими обличчями, зі змученою душею і «черствим серцем», людей без волі і ініціативи, що знають про все трохи і ні про що глибоко»⁸⁹. З вищезазначеного бачимо, що одним із варіантів протиставлення радянської та «старої» системи освіти є ідея класової боротьби. Російські навчальні заклади фігурують як елемент розкоші, недоступної для звичайної людини. На нашу думку, така репрезентація могла сприяти формуванню позитивного ставлення до радянської влади, оскільки остання зробила освіту доступною для всіх. Окрім цього, шкільна система у вищезгаданих статтях подається як елемент соціальної політики ВКП(б) та її орієнтованість на «пролетарське населення». У газетах простежується ідея, що радянські загальноосвітні заклади були створені в першу чергу для «простого люду». Це твердження перегукується із постановою Державної комісії із просвіти «Основні принципи єдиної трудової школи» (16.10.1918). Даний документ розглядав виховання у загальноосвітніх закладах Російської імперії як формування «вірнопідданства» та проголошував радянські освітні установи як такі, що підготують учня до дорослого життя⁹⁰.

Існував і інший спосіб транслявання класової ідеології та демонстрації « нової » школи як « народного » закладу. Автор статті « Харківська школа ім. Б. Грінченка » (1923) повідомляє, що через обмежену кількість місць навчальна установа « приймає перш за все дітей червоноармійців, робітників, селян-незаможників, потім радянських службовців, членів профспілок. Для дітей нетрудового населення в школі звичайно не лишається місць »⁹¹. Дані слова транслюють уявлення про зміну « елітарного » прошарку суспільства: якщо в Російській імперії ключову роль відігравали представники аристократії та

⁸⁸ Білінський В. Шлях від старої школи до нової. Народний учитель, 05.05.1925, №18. С.3.

⁸⁹ Там само. – С.3

⁹⁰ Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917-1973 гг. Москва, 1974. – С. 137-139.

⁹¹ Харківська школа ім. Б. Грінченка. Червоний шлях, 1923, №9. С. 220

«буржуї», то радянська пропаганда трансливала ідею про найвищу цінність робітників у суспільстві.

Автори статей акцентували увагу на необхідності виховувати дітей у максимальному зв'язку із соціальним та економічним життям. Формування політично свідомого громадянина, готового працювати на благо своєї держави, подавалось як найголовніше завдання навчальних закладів. Автор статті «Харківська школа ім. Б. Грінченка» (1923) стверджував, що навчальна установа мала «викликати й виховувати в дітях революційну думку й свідомість, щоб приймати їхню психологію духом пролетарського інтернаціоналізму», формувати «класово-пролетарську свідомість»⁹².

Працю в періодичних виданнях подавали як найважливіший спосіб соціального виховання. Гр. Іваниця у статті «Масова трудова школа та виробництво» декларував необхідність організувати навчання таким чином, щоб після його закінчення дитина могла «розбиратися в оточуючому житті і мати імпульси до переутворення його так, як того потребують інтереси працюючих»⁹³. Автор статті «Трудова сільська школа весною» (1925) стверджував, що освітні установи повинні «орієнтуватись у своїй роботі на сільськогосподарське виробництво» та радив складати комплекси відповідно до аграрних робіт. Серед праці із «сільськогосподарським ухилом» наводилась підготовка до посівної кампанії, підбір насіння, робота на присадибній шкільній ділянці, висаджування рослин, екскурсії до об'єктів промисловості. Стаття наголошувала на практичному характері освіти: «треба подбати, щоб усі шкільні сільськогосподарські роботи були досвідні і розраховані не лише на педагогічний процес, а й на підвищення культури с.г. на селі»⁹⁴. Для проведення необхідних занять навчальним закладам радять звертатись до кооперативів, радгоспів чи артільей. Внаслідок колективної суспільно корисної

⁹² Харківська школа ім. Б. Грінченка. Червоний шлях, 1923, №9. С. 220.

⁹³ Іваниця Гр. Масова трудова школа та виробництво. (Чергова громадсько-педагогічна проблема). Більшовик (Київ), 20.09.1924, №214. С. 3

⁹⁴ Трудова сільська школа весною. Народний учитель, 07.04.1925, №14. С.3

праці мали сформуватись такі цінності як «товариська дисципліна, свідомість обов'язку перед колективом, бажанням працювати для нього»⁹⁵.

Прикметно, що низка авторів статей про школу демонструють максимальну наближеність своїх навчальних установ до партійних вимог. Увага акцентується на соціальному вихованні дітей та їхньому поступового перетворення на активних громадян із комуністичним світоглядом, завзяту працю у майстернях та участь у громадському житті. У статті «Харківська школа ім. Б. Грінченка» зазначено, що учні виголошують доповідь на антирелігійну тематику, після занять залишаються у «читальні-клубі», «де-хто вправляється біля роялю; інший слюсарює або столярує в кабінеті учебного приладдя»⁹⁶. Схожу ситуацію простежуємо у статті Вас. Огнич «Трудова школа імени Т. Шевченка в Київі». Автор стверджував, що навчальний заклад перетворився на «дитячу Республіку»: шкільне самоврядування виникало завдяки ініціативі дітей, серед учнів існував «ентузіазм творення «мужицької культури»», «було розуміння революційних задач школи»⁹⁷. Вас. Огнич також підкреслював, що склад учнів також «був підходящий: діти-сироти, жертви імперіалістичної війни, діти найбільш робітників» та «трудової української інтелігенції»⁹⁸. Автор констатував, що в кожному класі є «портрети вчених, письменників, політичних діячів», а шкільний музей містить «безліч наукових рефератів, на теми з усіх галузів знання, ручні роботи з картону, папера, заліза, тощо, самостійну фізичні та геометричні прилади, море літературної творчості»⁹⁹. Вас. Огнич також підкреслював існування широкого кола дитячої активності: при школі влаштовуються свята: «Жовтнева революція», «1 травня», «Шевченко»¹⁰⁰. Окрім цього, автор зазначив створення учнями рефератів із історії соціалізму та комунізму, яких «настільки багато, що, на

⁹⁵ Харківська школа ім. Б. Грінченка. Червоний шлях, 1923, №9. С. 222.

⁹⁶ Там само. – С. 221

⁹⁷ Огнич Вас. Трудова школа імени Т. Шевченка в Київі. Нова громада, 1923, №5. С. 8.

⁹⁸ Там само. – С. 8.

⁹⁹ Огнич Вас. Трудова школа імени Т. Шевченка в Київі. Нова громада, 1923, №5. С. 10

¹⁰⁰ Там само. – С. 10

вчителі жартували, що прочитавши оцей дитячий збірник, можна здати іспит із політграмоти»¹⁰¹. Вищезгадані статті трансливали уявлення про зразкову школу, яке могло не збігатись із реальним станом справ. Однак дані статті можуть допомогти виділити риси, які мали бути притаманними для ідеального закладу освіти. Оскільки радянська система навчання амелює до формування активності та свідомості учня, діти мають брати якнайширшу участь у громадській діяльності. Це можна було робити завдяки суспільно корисній праці в майстерні (у статті «Трудова школа імени Т. Шевченка в Києві» школярі виготовили стільці і рами для картин до свята праці¹⁰²) або виголошенню доповідей і створення рефератів на суміжну до політичних ідей чи подій тематику. Таке навчання мало на меті сформулювати ідеологічно свідомого та робітничо налаштованого члена суспільства, який міг би як сумлінно виконувати роботу на благо державі, так і трансливати «комуністичний світогляд» для своїх співвітчизників.

2.2. Висвітлення проблем та недоліків радянської шкільної організації у часописах.

Висвітлення недоліків певних аспектів державної політики у пресі дозволяє простежити межі та сфери дозволеної публічної критики. Серед проблем і викликів, які постали перед «новою» школою перше місце займало питання матеріального забезпечення. Автор статті «Сільська школа на Чернігівщині» (1925) називав такі труднощі освітніх закладів регіону: забезпечення паливом (установа задоволена на 50%), потреба в книжках, який вистачає для 60% учнів та нестачу приладдя для виконання нових освітніх планів¹⁰³. М. Довгополук у статті "Про школу" (1922) відзначав скрутне матеріальне становище навчальних закладів. Автор говорив, що другий рік поспіль в освітній установі немає достатньої кількості підручників, палива і

¹⁰¹ Огнич Вас. Трудова школа імени Т. Шевченка в Києві. Нова громада, 1923, №5. С. 10

¹⁰² Там само. – С. 11.

¹⁰³ Маригодов. Сільська школа на Чернігівщині. Селянська газета (Чернігів), 29.01.1925, № 11. С. 2.

«приладдя для роботи в школі», навчальні приміщення стоять «обдерті, обшарпані, брудні й пусті»¹⁰⁴. М. Довгополук також констатував відсутність державного забезпечення начальних установ: «із 34 відс. місцевого бюджету для Наросвіти, на школу не лишається нічого»¹⁰⁵. Прикметно, що автор не вимагав від органів вищого шкільного управління централізовано вирішити ситуацію шляхом покращення фінансування навчальних установ. Натомість М. Довгополук просив Нарком освіти затвердити створення батьківського кошторису для забезпечення матеріальних потреб школи¹⁰⁶.

Схожу ситуацію бачимо і в статті «Харківська школа ім. Б. Грінченка» (1923). Автор стверджував, що навчальний заклад «ніколи не мавши великих коштів» і «досі не дуже багата на меблі, шкільне приладдя»¹⁰⁷. Тим не менш стаття не містить жодних скарг, «зважаючи на скрутне становище Наркомосу»¹⁰⁸. Л. Левитський у статті «Учительство і будівництво радянської школи на селі» також відзначав важкий матеріальний стан навчальних закладів. Однак відповідальність за забезпечення освітніх установ паливом, освітлення та ремонт тимчасово покладалась на вчителя, який мав залучити місцевих жителів до фінансування школи. Л. Левитський був переконаний, що скоро «прогрес економіки радянських республік» призведе до того, що «шкільна сітка наших освітніх установ буде па цілковитому утриманні місцевого бюджету»¹⁰⁹.

Наступною проблемою є недостатня кадрова забезпеченість школи. Автор статті «Про районову школу та умови покоти в ній» повідомляв, що через малу кількість педагогів I та II групи мусили здобувати освіту без вчителя. Часто люди, які призначались на викладацькі посади, не мали

¹⁰⁴ Довгополук М. Про школу. Вісти ВУЦВК, 16.08.1922, №182. С. 1.

¹⁰⁵ Там само. – С. 1.

¹⁰⁶ Там само. – С.1.

¹⁰⁷ Харківська школа ім. Б. Грінченка. Червоний шлях, 1923, №9. С. 220

¹⁰⁸ Там само. С. 220

¹⁰⁹ Левитський Л. Учительство і будівництво радянської школи на селі. Більшовик (Київ). 29.11.1924, №272. С.1.

необхідної кваліфікації. Наведемо приклади з вищезгаданої статті: посаду вчителя у 1 групі отримав «товариш, який зовсім не володів українською мовою й нічого не знав про так званий американський метод навчання грамоти», а інші педагоги «не проходили перепідготовки, і про комплексову систему нічого не чули»¹¹⁰.

Наступна тематика шкільних проблем, освітлених у періодичних виданнях - перетворення теоретичних освітніх засад у життя. Гр. Іваниця у статті «Масова трудова школа та виробництво» підкреслював, що навчання в закладах освіти повинне організовуватись навколо трудових процесів і їхнього зв'язку з природою та соціумом. Автор виділив два ключові види виробничої діяльності- «сільсько-господарський та індустріально-технічний»¹¹¹. Гр. Іваниця розкритикував шкільні майстерні і сказав, що «ці островки архикустарного ремісництва були сумним анахронізмом, що не міг замінити зв'язку з виробництвом»¹¹². Екскурсії до промислових об'єктів, на думку теж автора, теж не приводять до потрібного результату, даючи дитині лише поверхові знання. Натомість Гр. Іваниця порадив прикріпити школи до найближчих підприємств, щоб забезпечити правильне засвоєння знань та робітничих навичок. Автор статті «Школу в рівень завдань соціалістичного будівництва» (1932) засудив метод проєктів, який «фактично руйнує школу». Стаття закликала розуміти політехнічну школу не як таку, що зв'язана з підприємством та роботою в ньому, а як установу, яка дасть змогу виховати освіченого робітника. При цьому наголошувалося саме на «громадсько-корисній» праці. Автор так визначив завдання загальноосвітніх закладів: сформувати навчальну систему таким чином, щоб випускник «не лише точно виконував доручену йому роботу, а й правильно орієнтувався у всіх завданнях

¹¹⁰ Про районову школу та умови покоти в ній. Народній учитель, 11.08.1925, №32. С.4

¹¹¹ Іваниця Гр. Масова трудова школа та виробництво. (Чергова громадсько-педагогічна проблема). Більшовик (Київ), 20.09.1924, №214. С. 3

¹¹² Там само. – С.3.

господарського, політичного, культурного й громадського життя нашої країни»¹¹³.

Тож бачимо, що критика аспектів шкільної реформи 1920-1930-х років не торкалась ані дій влади, ані змісту перетворення загальної освіти. Відповідальність за негативні прояви покладалась на членів місцевої громади, або на людей, які не здатні функціонувати відповідно до визначеної партією політики освіти. Автори висловлювали цілковите розуміння Народному комісаріату освіти та «скрутному становищу», в якому він перебував. Натомість дописувачі періодичних видань пропонували місцеві рішення проблем освіти та або просили підтвердження цих ідей у вищих центральних установ, або поширювали їх для широкого ознайомлення громадськістю. На нашу думку, поширення способів вирішення проблемних ситуацій на місцях пов'язане із радянським концептом громадської активності та залученості на різних рівнях кожної особи до формування державного життя. Гуртування локальних або ширших груп суспільства відсилає до ідей колективізму, відповідно до якого найбільш ефективні результати лежать у груповій праці.

¹¹³ Школу в рівень завдань соціалістичного будівництва. Всесвіт, 1932, №25. С. 11

Висновки

Оскільки у 1920-1930-х рр. перед радянським керівництвом постала потреба легітимізації та консолідації населення навколо нових ідейних засад і цінностей. Окрім цього, країна мала ряд економічних завдань, пов'язаних із відновленням держави після Першої світової війни. Для виховання громадян, які стали б носіями нової політичної ідеології та були б активно залучені до покращення промислового становища країни, необхідна була нова система освіти. Монополія на навчання давала змогу сформулювати шкільну програму таким чином, щоб вона повністю відповідала викликам і потребам країни. Радянське шкільництво тісно пов'язувалось із ідеологією. Постанова Державної комісії із просвіти від 16 жовтня 1918 року, яка стала основою подальшого становлення системи загальноосвітніх закладів проголосила нові навчальні установи частиною «боротьби мас за знання». Документ наголосив на доступності школи для кожної людини та скасування усіх «класових привілеїв». Постанова передбачала і організаційну перебудову закладів освіти: школи поділялись на 2 ступені- 5-річний курс для 8-13-річних осіб та 4-річний курс для дітей віком від 13 до 17 років. Оцінки та іспити було скасовано, замість класів мали постати групи, які відображали рівень знань і підготовки учнів.

Шкільне виховання концентрувалось на соціалізації дитини відповідно до політичних поглядів влади. Одним із основних аспектів навчання була трудова діяльність, яка відігравала виховний фактор- сприяла формуванню дисципліни, усвідомленню важливості праці індивіда в державному житті. Іншим важливим принципом був колективізм, який мав стимулювати позитивну зміну особи в спільноті однолітків, створювати звичку спільно з іншими людьми крокувати до суспільно корисної цілі. Робітнича діяльність учнів передбачала поділ на дві категорії, відповідно до 2 стрижневих сфер економіки Радянського Союзу- індустріального виробництва та сільського господарства. Навчання повинно було формуватися відповідно до

промислово-фінансового плану найближчого виробництва- фабрики або колгоспу. Окрім робітничих навичок, школярі мали отримати уявлення про фізику, хімію, математику, мову та географію. Ця тенденція більше розвивається у 1930-х роках.

На реформування системи шкільної освіти відреагували педагоги та науковці. Олексій Гастев розвинув радянську систему НОП, яка передбачала максимальну результативність при якомога менших витратах часу та енергії. Педагог і психолог Мойсей Рубінштайн запропонував низку методів навчання -метод тем, метод комплексів та метод «життєво-трудоих вузлів». Кожен методологічний підхід, сформульований науковцем мав на меті якомога більше наблизити шкільне виховання до реального життя. Способи навчання, запропоновані Рубінштайном, передбачали ознайомлення дитини із працею, суспільством та його історією (що вело до формаційного сприйняття минулого та «експлуататорів»). Педагог вважав, що займатись систематизованою роботою можна не раніше 11-12 років. У 1930-х роках популяризується праця учнів у шкільних майстернях. Методична література розглядала таку діяльність як перехідний етап до роботи на виробництві у дорослому житті. Рекомендації із вищезгаданих видань перейняли та транслиували уявлення про необхідність суспільно корисної та колективної праці у шкільному вихованні дітей.

Оскільки періодичні видання були важливим засобом радянської пропаганди та виконували інформативну роль у суспільстві. Часто газети витупали трансляторами партійних ідей і політичних завдань, ознайомлювали населення із реформами та їхнім змістом, частково формувала публічний простір. У зв'язку з цим варто розглянути, яким чином створення «нової школи» сприймалося пресою. У періодичних виданнях радянська система освіти зображується за допомогою протиставлення до системи навчання Російської імперії. «Стара» школа характеризується як елітарна, недоступна для простого люду та як така, що вбиває особистість і перетворює її на

вірнопідданого. Натомість радянська освіта репрезентується як прогресивна та максимально пов'язана із життям людини, усі навички подаються як корисні та прикладні. Періодичні видання відбивають партійне уявлення про школу як установу, спрямовану в першу чергу на виховання людини в дусі «соціалізму». Преса перейняла й розподіл видів діяльності відповідно до галузі промисловості- на аграрне господарство та машинну промисловість. Автори статей підкреслюють необхідність формувати навчання відповідно до планів вищезгаданих виробництв. Не оминула періодичні видання й критика. Вона стосувалась незадовільного матеріального стану школи. Однак при цьому автори статей не винуватили Нарком освіти у своїх проблемах, а поширювали думку про вирішення негативних аспектів шкільного життя на місцях. У статтях критикували і недостатню підготовку вчителів для роботи у навчальних закладів, однак вирішення цього питання не подавалось. Таким чином, можна зробити висновок, що періодичні видання у видозміненому вигляді транслиювали населенню зміст партійних постанов щодо освіти та їхнього перетворення в життя. Критичні ж моменти подавались у рамках дозволеного кола тем публічного обговорення і не торкались уряду та його діяльності.

Список використаних джерел і літератури:

Бунтуш Т. Дослідча сільсько- господарська робота в установах соцвиху. Харків: державне в-во "Радянська школа", 1931. 135 с.

Волобуїв П., Таран В. Організація дитячого колективу в трудовій школі (спроба методики). Харків: Державне в-во України, 1929, 187 с.

Гастев А. Как надо работать. Как изобретать. Москва: Центральный институт труда, 1922. – 47 с.

Дога В. Перші роки шкільного навчання. До питання про методи й плани праць в сучасній трудовій школі. Київ: ВСЕУВІТО, 1922. – 31 с.

Кушніренко А. Город піонера. Харків: Державне видавництво України, 1927, 40 с.

Методика роботи в шкільних майстернях. За ред. Дем'яненка та Збандутто. Науково-методичний сектор НКО. Одеська дослідно-педагогічна станція ДВОУ: "Радянська школа", 1932. 58 с.

Методы коллективного труда (статьи М.М. Рубинштейна и А.Н.Шингарева. Москва: Издание т-ва "Мир", 1925, 104 с.

Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917-1973 гг. Составители: А.А. Абакумов, Н.П. Кузин, Ф.И. Пузырев, Л.Ф. Литвинов. — М.: Педагогика, 1974.— 560 с.

Робітна кімната. Устаткування та організація роботи в ній. Секція народної освіти Київської міськради. Київська досвідно-педологічна станція Державне видавництво "Радянська школа", Харків, 1931, 51 с.

Сільське господарство в трудшколі. Завдання до комплексних тем на третій триместр III-IV р. навч. Інспектура народної освіти глухівського округового виконавчого комітету. Глухів: друкарня в-ва "Червоне слово", 1927. 10 с.

Смолинський С. Федорівський К. Нариси з педагогіки колективу. Харків: Державне видавництво України, 1929. – с.

Періодичні видання:

1. Білінський В. Шлях від старої школи до нової. Народній учитель, 05.05.1925, №18. С.3.
2. Довгополук М. Про школу. Вісти ВУЦВК, 16.08.1922, №182. С. 1.
3. Іваниця Гр. Масова трудова школа та виробництво. (Чергова громадсько-педагогічна проблема). Більшовик (Київ), 20.09.1924, №214. С. 3
4. Л. Левитський. Учителство і будівництво радянської школи на селі. Більшовик (Київ). 29.11.1924, №272. С. 1.
5. Маригодов. Сільська школа на Чернігівщині. Селянська газета (Чернігів), 29.01.1925, № 11. С. 2.
6. Пилипенко О. Школа на селі. Вісти ВУЦВК, 21.10.1925, №241. С. 1.
7. Письменний П. Голос праці. 02.08.1924, №176 . С.1
8. Про районову школу та умови покоти в ній. Народній учитель, 11.08.1925, №32. С.4
9. Трудова сільська школа весною. Народній учитель, 07.04.1925, №14. С.3
10. Харківська школа ім. Б. Грінченка. Червоний шлях, 1923, №9. С. 220-222
11. Школу в рівень завдань соціалістичного будівництва. Всесвіт, 1932, №25. С. 11

Монографії:

1. Сухомлинська О. Психотехніка і НОП крізь призму диференціації педагогічного процесу в школі у 1920-1930 роках (Методологія і технології). Диференційований підхід в історії української школи (кінець ХІХ–перша третина ХХ ст.). Київ, 2013: Педагогічна думка. – 64 с.
2. Плаггенборг Шт. Революция и культура. Культурные ориентиры в период между Октябрьской революцией и эпохой сталинизма / Пер. с нем. Ирины Карташевой. СПб.: Журнал «Нева», 2000. — 416 с.

3. Gellner E. Nations and nationalism. Oxford and Cambridge : Blackwell, 150 p.

Статті:

1. Гогохія Н. 1. Вступні зауваження. *Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного (1921–1928 рр.)*, 2012, №2. – С. 751-753.
2. Гогохія Н. Виробничий та навчальний аспекти дитячої діяльності. *Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного (1921–1928 рр.)*, 2012, №2. - С. 767-772.
3. Гребенев И., Сомова Д. Трудовое воспитание в советской школе: парадоксы становления и развития. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки*, 2015, №3 (39). – С. 215-223.
4. Смирнова Т. «В происхождении своём никто не повинен...»? Проблемы интеграции детей «социально чуждых элементов» в послереволюционное российское общество (1917–1936 гг.). *Отечественная история*, 2003, № 4. – С. 28.
5. Сухомлинська О. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції. *Історико-педагогічний альманах*, 2014, № 1. – С. 4–24.
6. Теремецька Т. Тенденції реформування шкільної історичної освіти в УСРР в 1920-х роках. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова*, 2014, Серія 6: *Історичні науки* 12. – С. 305-314
7. Щербинин А. «Я русский бы выучил только за то...» Изучение языка как средство конструирования картины тоталитарного мира в сознании советских школьников. *Полис*, 2000, № 1. – С. 124–141.
12. Brooks J. Public and Private Values in the Soviet Press, 1921-1928. *Slavic Review*, 1989, Vol. 48, No. 1. – pp. 16-35.

Кваліфікаційні роботи. Автореферати та дисертації:

1. Клемантович С.П. Эволюция государственной политики в области народного образования в 1920–1930-е годы: автореф. дис. ... канд. ист. наук. М., 2000 – 17 с.
2. Янченко Т. В. Витоки та засади наукового розвитку і практичного втілення педології в Україні: дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / Інститут педагогіки НАПН України. Київ, 2017. 529 с.